

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
Természettudományi Kar
Földtudományok Doktori Iskola

**Az urbanizáció és a térbeli társadalomszerkezet
változása Magyarországon 1990 és 2001 között**

PhD értekezés tézisei

Németh Zsolt

Pécs, 2011.

A doktori program címe:
vezetője:

Földtudományok doktori program
Prof. Dr. DÖVÉNYI ZOLTÁN D.Sc.
egyetemi tanár, a földrajztudomány
doktora
PTE TTK Földrajzi Intézet
Magyarország Földrajza Tanszék

A doktori témacsoport címe:
Vezetője:

Településföldrajz
Dr. Tóth József, egyetemi tanár, rector
emeritus, a földrajztudomány doktora,
PTE TTK Földrajzi Intézet,
Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai
Tanszék

Az értekezés tudományága:

Társadalomföldrajz, népességföldrajz,
migráció

Témavezető:

Dr. Tóth József, egyetemi tanár, rector
emeritus, a földrajztudomány doktora,
PTE TTK Földrajzi Intézet,
Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai
Tanszék

Hipotézisek, elméleti alapok

Az urbanizáció és az urbanizációs ciklusok változása mindig a migráció hatására zajlik, a két jelenség elválaszthatatlanul együtt jár. A migráció egyik legfontosabb társadalmi következménye, hogy hatására megváltozik a kibocsátó és a befogadó közösség társadalmi összetétele is (TÓTH J, 2001-2002). A vándorlások fő irányainak függvényében a kibocsátó települések népességet veszítenek, a célterületek pedig népességnyereséget könyvelhetnek el, ezáltal változik az adott társadalom térbeli társadalomszerkezete is. Az elemzésünk tárgyát képező két társadalmi jelenséget, az urbanizációt és a térbeli társadalomszerkezet változását tehát a migráció kapcsolja össze. Vizsgálódásunk megközelítési módja annyiban szélesebb az urbanizációval, a városhálózat változásaival foglalkozó irodalom zöménél, hogy szándékai szerint kiterjed az ország településhálózatának azon részére is, amit az urbanizáció közvetlenül nem érintett, nem érint, mivel a migráció hatásairól mondottak értelmében a településeknek ez a köre is – vándorlókat kibocsátó és vándorlókat befogadóként – legalább olyan, de gyakorta inkább mélyebb szerkezeti változásokon megy át, mint az urbanizáció folyamata által közvetlenül érintett települések, a városok. Az urbanizáció következményeinek vizsgálatát ilyen módon kiterjesztjük Magyarország egészére, ezért beszélünk az urbanizációval azonos súlyú kulcsfogalomként a térbeli társadalomszerkezet változásáról, aminek keretében, és aminek használatával az urbanizációnak a társadalom egészére gyakorolt hatásait igyekszünk bemutatni.

A rendszerváltozásnak nevezett politikai és gazdasági változások következtében az 1990-es években az államszocializmus megrekedt, töredékes, relatíve alacsony népességkoncentrációt eredményező urbanizációja után elvileg új körülmények teremtődtek, és az urbanizáció is új feltételek között folytatódhatott volna. Egyrészt azonban a társadalom értékrendje, habitusa, magatartási mintakészlete sokkal lassabban és áttételesebben változik, mint a politikai és a gazdasági intézmények, nehezen áthágható korlátként számolni kell az „útfüggőség” kötöttségével, másrészt egy új és elemi erejű tényező jelent meg, a globalizáció. A globalizáció azokban a társadalmakban is gyökeresen rendezte át a térbeli társadalomszerkezetet, ahol korábban a klasszikusnak mondható mederben zajlott az urbanizáció. Hipotézisünk szerint az „útfüggőség” kötöttsége és a globalizáció akkor még kevésbé ismert és elemzett hatásai miatt elméletileg sem lehetett arra számítani, hogy a plurális demokrácia és a piacgazdaság intézményeinek bevezetése, az egyéni szabadságjogok kiszélesedése a magyarországi urbanizációt ugyanarra a pályára állítják, amit a nyugati társadalmak korábban már bejártak. Réálisabbnak tűnt vizsgálatunkban is azzal a

feltételezéssel élni, hogy a magyar társadalom különböző csoportjai az új kihívásokra eltérő módon reagálnak, a lakóhely változtatásokban is megnyilvánuló individuális válaszaik az urbanizáció fogalmi keretei között is különböző mintázatot mutatnak.

Vizsgálati módszereinket is ezen feltételezéshez és hipotézishez igazítottuk, illetve ennek megfelelően választottuk, alakítottuk ki. Arra igyekeztünk választ kapni, hogy a különböző társadalmi csoportoknak a vándorlásokban tetten érhető magatartása alapján milyen urbanizációs szakaszok azonosíthatók, és egyúttal miként alakul át az ország térbeli társadalomszerkezete. Az empirikus vizsgálatra a 2001. évi népszámlálás személyi adatai kínáltak lehetőséget, amelyben szerepelt az előző lakóhelyre vonatkozó kérdés is. Mivel a népszámlálási adatbázisban rendelkezésre áll a személyek valamennyi fontos demográfiai és társadalmi jellemzője, nem csupán a népesség térbeli átrendeződéséről alkothattunk képet, hanem a vándorló csoportok társadalmi szerkezetéről is, ami az éves vándorlásstatisztikai adatokból nem derül ki. A térbeli mozgások követéséhez szükségünk volt egy áttekinthető, konzisztens, valamennyi magyar települést magában foglaló tipológiára. Az urbánus – rurális tengely mentén 12 településcsoportot hoztunk létre és az ezek közötti migrációból igyekeztünk következtetéseket levonni az urbanizáció folyamatáról és a térbeli társadalomszerkezet átrendeződéséről. A településcsoportok népességének társadalmi rétegződési jellemzőiben a vándorlások hatására bekövetkezett átalakulások mérésére kialakítottunk egy mutatót, a társadalmi rétegződési indexet (TRI), amelynek kulcsszerep jutott úgy az urbanizáció szociális tartalmának, mind a térbeli társadalomszerkezetnek az elemzésében.

Az urbanizáció elméletéről és az 1990 előtti magyarországi urbanizációról

A településtudományok képviselői között meglehetősen nagy egyetértés alakult ki abban, hogy az urbanizáció folyamata négy szakaszra tagolható, nevezetesen az erőteljes térbeli népességkoncentrációt hozó urbanizációra, a szuburbanizációra, a dezurbanizációra és a reurbanizációra. A négy szakasz azonosíthatóságán túl már jelentős nézetkülönbségek fogalmazódnak meg a folyamat univerzális jellegével kapcsolatban. Egyes szerzők álláspontja szerint az urbanizáció nagyjából egészéből mindenütt azonos mintázatot mutat, amin belül természetesen kimutathatók a konkrét társadalmak történeti, szerkezeti sajátosságaival összefüggő helyi jegyek, azonban, még ha jelentős időbeli eltolódásokkal is, de minden modern társadalom előbb-utóbb produkálja mind a négy szakasz jellegzetességeit. Mások inkább a helyi sajátosságokra helyezik a hangsúlyt, és úgy vélik, az eltérő történelmi múlt, a

társadalmi – gazdasági berendezkedés és a kulturális hagyományok különbségei megjelennek az urbanizáció milyenségében is, ami mellett természetesen léteznek közös vonások is.

1987-ben jelent meg Leo van den Berg *Urban Systems in a Dynamic Society* című könyve, amelyben a már fentebb is említett négy szakaszra osztva tárgyalja az urbanizáció folyamatát. Maga az elmélet tulajdonképpen triviálisan egyszerűnek mondható. Három földrajzi egységet különböztet meg: a nagyvárost, annak agglomerációs övezetét, illetve az ezeken kívül eső területeket. Az urbanizáció ciklikus eltérő mintázatot mutató szakaszai annak alapján különülnek el, hogy a népesség nagysága miként változik a három területen a vándorlásoknak köszönhetően. Az elsőben, a városi népességrobbanás szakaszában gyorsan nő a nagyváros lakossága. A második fázis a szuburbanizáció, amelyet a nagyvároshoz funkcionálisan kapcsolódó és azzal városi rendszert alkotó kertvárosok népességének viszonylag gyors növekedése tapasztalható, miközben a városi központ lakosság száma csökken. A harmadik szakaszban, amelyet dezurbanizációnak nevez, az egész nagyvárosi agglomeráció népessége hanyatlik, csökken a munkahelyek száma, a népesség gyarapodásának súlypontja áttevődik a korábban periférikusnak számító térségek városaira, településeire. Az utolsó azonosítható eleme az urbanizációs ciklusnak a reurbanizáció, amelynek során a nagyváros lakosság száma a korábbi csökkenésből ismét növekedésbe vált. (BERG, L. v d 1987. p 2.)

Azzal kapcsolatban, hogy a magyarországi urbanizáció és a településhálózat átalakulása minden további nélkül beilleszthető-e az urbanizációs ciklusok univerzális modelljébe, vagy inkább sajátos útról beszélhetünk, a kutatók és elemzők véleménye markánsan eltér. Az erőteljes iparosítás időszaka alatt az urbanizációs ciklusok közül az első sokkal alacsonyabb népességkoncentrációval zajlott le, mint a nyugati társadalmakban, amit jól ragad meg az alul-urbanizáltság terminusa. Ez azt is jelenti, hogy – megint csak a nyugati mintázattal összevetve – miközben az urbanizáció befejezetlen maradt, mindemellet még a városi társadalmak is jelentős rurális jegyeket mutattak. Részben a befejezetlen urbanizáció, részben a sajátos társadalmi és gazdasági viszonyok miatt a szuburbanizáció még az 1980-as évek végén is legfeljebb csak sporadikusan volt azonosítható, semmiképpen nem öltött a városokból a környező településekre költözés társadalmi tömegjelenség méretet. Az eddigiekből egyenesen következik, hogy a dezurbanizálódás és a reurbanizálódás szakaszai a rendszerváltozásig azonosíthatatlanok voltak. Úgy összegezhethetjük a magyarországi urbanizációnak a II. Világháborútól az 1980-as évek végéig tartó szakaszát, hogy az egy sajátos út volt, ami minden mozzanatában magán viselte a kor társadalmi, gazdasági és politikai viszonyainak jellemzőit. Ezt a következtetést erősítette meg a fővárosban, a

városokban és a falvakban az 1980-as években lezajlott népességváltozás és a vándorlások adatainak elemzése, ami már erre az időszakra tetemes társadalmi egyenlőtlenségeket mutatott ki.

Az 1990-es évek migrációjának hatása az urbanizációra és a térbeli társadalomszerkezetre

Az elméleti keretek és az 1980-as évek végére az urbanizáció és a térbeli társadalomszerkezet tekintetében kialakult viszonyok rögzítése után tértünk át munkánk igazi tárgyára, az 1990-es években lezajlott változások elemzésére. Mindenekelőtt áttekintettük az időszak vándorlásstatisztikai adatait, amelyekből ugyan sok minden kiolvasható az urbanizációval kapcsolatban, de jól kitapinthatóak ennek a forrásnak a korlátai is. A statisztika csak a vándorlások számát rögzíti, akik egy időszak alatt többször váltanak állandó lakóhelyet, esetleg oda-vissza költöznek, minden alkalommal önálló adatként jelennek meg. Ennél sokkal nagyobb hiányosság azonban, hogy semmit sem lehet tudni a lakóhelyet változtatók társadalmi, demográfiai jellemzőiről, így a rendelkezésre álló hosszú idősorok ellenére ez az adatbázis alkalmatlan az urbanizáció és a térbeli társadalomszerkezet változásainak együttes vizsgálatára. A néhány jellemző trend megállapítását követően új módszert kell alkalmaznunk ahhoz, hogy mélyebb összefüggéseket tárhassunk fel, és közelebb juthassunk vizsgálódásunk fő tárgyához.

A vizsgálat módszerei

Először is településcsoportokat alakítottunk ki, Beluszky Pál tipológiájából kiindulva (BELUSZKY, 1999), azonban ezt számos módosítással igyekeztünk az elemzési célunkhoz legalkalmasabbá tenni. A fő törekvésünk az volt, hogy a településcsoportok az urbánus – rurális tengely mentén helyezkedjenek el. Fontos szempontként igyekeztünk érvényesíteni azt is, hogy a kategóriák száma ne legyen túl nagy, mert az nehézkessé és esetleg nehezen követhetővé tenné érvelésünket, ugyanakkor a csoportok homogenitásának követelményét is szem előtt tartottuk. A településcsoportok a következők.

1. *Budapest.*
2. *Budapest szuburbiái¹.*
3. *Megyei jogú városok.*
4. *A vidéki városok szuburbiái.*
5. *Középvárosok.*
6. *Kisvárosok.*
7. *Üdülővárosok.*
8. *Városiasodó települések.*

---

¹ A településcsoportok részletes összetételét a dolgozat 1. számú melléklete tartalmazza.

9. Városi agglomerációk községei.
10. Üdülőfalvak.
11. Falvak.
12. Aprófalvak.

1. táblázat

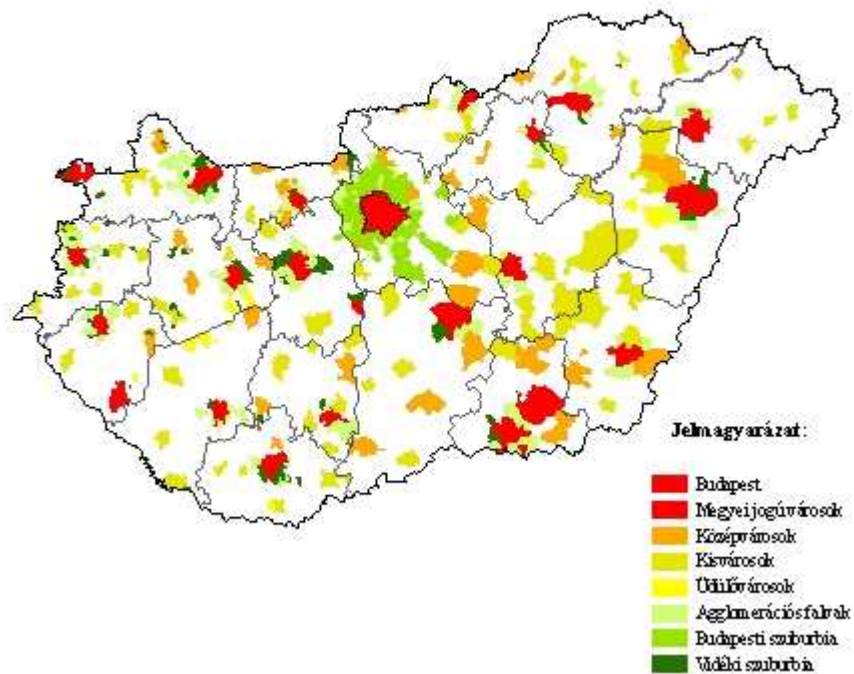
A településcsoportok néhány jellemző adata

Településtípusok	A népesség		A települések		Átlagos	Legna- gyobb	Legki- sebb	A népes- ségszám relatív szórása
	száma	megosz- lása	száma	megosz- lása				
Budapest	1777921	17,4%	1	0,0%	x	x	x	x
Budapesti szuburbia	631725	6,2%	69	2,2%	9155	56567	835	95,1
Megyei jogú városok	2033919	19,9%	22	0,7%	92451	211034	36229	53,9
Nagyvárosi szuburbia	122695	1,2%	75	2,4%	1636	10677	99	107,5
Középvárosok	935748	9,2%	34	1,1%	27522	38405	16602	23,4
Kisvárosok	891756	8,7%	71	2,3%	12515	22883	4576	35,3
Üdülővárosok	74492	0,7%	11	0,4%	6742	23425	1345	94,2
Városiasodó települések	663449	6,5%	111	3,5%	5977	13526	1305	42,8
Agglomerációs falvak	317644	3,1%	172	5,5%	1847	10256	100	87,2
Üdülőfalvak	270152	2,6%	164	5,2%	1647	11034	75	85,3
Falvak	2227261	21,8%	1465	46,7%	1520	8590	500	69,6
Aprófalvak	251553	2,5%	940	30,0%	268	499	12	47,0
Magyarország	10198315	100,0%	3135	100,0%	3253	1777921	12	x

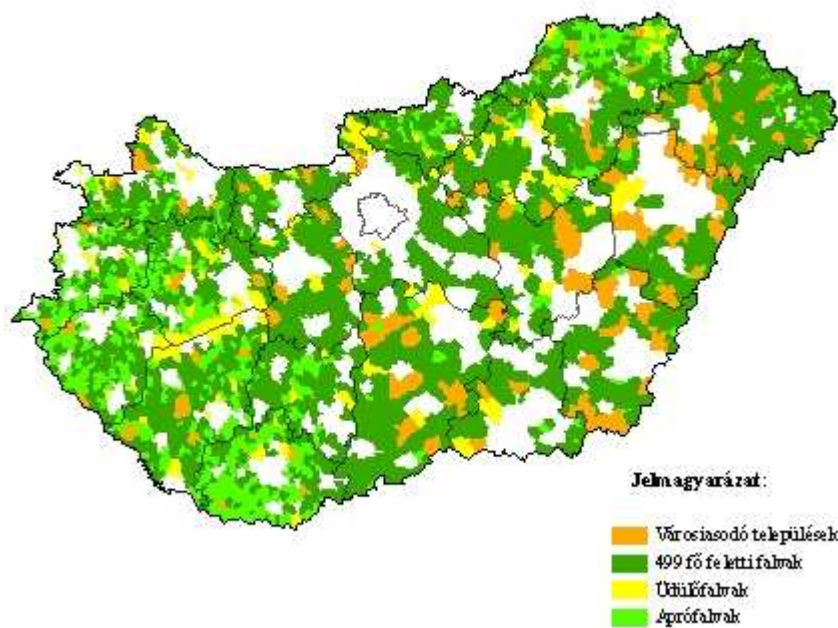
Forrás: A 2001. évi népszámlálás adataiból saját számítások

Az urbánus terekbe a főváros, a megyei jogú városok, a középvárosok, a kisvárosok, az üdülővárosok és a szuburbán övezetek mellett belefoglaltuk az agglomerációs térségeket alkotó falvak csoportját is, viszont kihagytuk belőle a városiasodó településeket, mivel eddigi és későbbi elemzéseink tanúsága szerint is sokkal több hasonlóságot mutatnak társadalomszerkezetükben a falvakkal, mint bármelyik városi kategóriával.

Az urbánus tereket képező településcsoportok

A rurális tereket képző településcsoportok

Az éves vándorlásstatistikai adatok már említett fogyatékosága miatt nyúltunk a 2001. évi népszámláláshoz. Elméleti teljes körűsége mellett tartalmazza valamennyi fontos demográfiai változót, az iskolai végzettségre, a gazdasági aktivitásra, vonatkozók mellett azokat az információkat is, amik segítségével az emberek a tér különböző pontjaihoz köthetők, és számunkra valójában ezek voltak a legfontosabbak. Az állandó, az ideiglenes és a tényleges lakóhely, valamint a születési hely mellett összeírták a népszámláláskorit megelőző állandó lakcímet. Ez az az információ, aminek segítségével dinamizálni tudtuk az egyébként egy eszmei időpontra, 2001. február 1-jére vonatkozó népszámlálási adatokat. Természetesen vannak érzékeny korlátai és fogyatékoságai ennek a módszernek azon kívül is, hogy mindig vannak olyanok, akik valamilyen okból kimaradnak a népszámlálásból.

- Értelemszerűen csak azok szerepelnek az adatbázisban, akik életben voltak 2001. február 1-jén.
- Akik 1990 után többször településcsoportot váltottak, illetve az új településcsoportjukon belül költöztek, azoknak is csak a legutóbbi lakóhely változtatása jelenik meg az adatainkban.
- Érzéketlen a módszerünk az intragenerációs mobilitásra.

Az értelmezési tartománynak a nevesített korlátok miatti szűkülése azonban nem kérdőjelezi meg a módszer használhatóságát, sőt, meggyőződésünk, hogy a segítségével sikerült alapvetően új információkat is feltárni.

Ahhoz azonban, hogy ezt megtehessük, ki kellett alakítani a népszámlálási információ-tömegeből a térbeli társadalomszerkezet változásának mérésére alkalmas változók körét. Az ország népességét 7 társadalmi csoportba soroltuk:

1. Elit csoportok.
2. Felső középrétegek.
3. Középrétegek.
4. Alsó középrétegek.
5. Alsó rétegek.
6. Depriváltak.
7. Inaktívak, akik soha nem dolgoztak.

Az elemzésben vizsgált folyamatok, elsősorban a migráció szempontjából különböző magatartást mutató csoportok rétegződési jellemzőinek összehasonlíthatóságához kialakítottunk egy saját, az elemzési célokhoz minden tekintetben illeszkedő indexet. Az elvárásunk az volt, hogy a mutató fejezze ki, hogy egy társadalmi csoporton belül milyen a társadalmi rétegek belső megoszlása, egymáshoz viszonyított aránya. Végül a következő, társadalmi rétegződési indexnek (TRI) nevezett mutató felelt meg a leginkább a kívánalmaknak:

$$\text{TRI} = \sum_{i=1}^{K-1} \sum_{j=i+1}^K \left(\frac{x_i}{x_j} \right)$$

ahol $K=7$

A TRI legfontosabb tulajdonságai:

- minimum = 12, ezt abban az esetben veszi fel, ha a csoport minden tagja a legalsó társadalmi rétegben helyezkedik el, továbbá minden rétegbe legalább 1 fő tartozik. Extrém esetben, ha pl. a magasabb státuszú rétegekben nincs senki, 12-nél alacsonyabb is lehet az értéke, mivel ekkor nem teljesül a $K=7$ feltétel;
- maximuma nincs, az a csoport elemszámának függvénye, és abban az esetben veszi fel, ha mindenki a legfelső társadalmi rétegbe (esetünkben az elitbe) tartozik;
- egyenletes megoszlás esetén, vagyis amennyiben valamennyi társadalmi rétegbe ugyanannyian tartoznak, értéke 15.

Munkánk során arra a meggyőződésre jutottunk, hogy a településcsoportok társadalomszerkezetében a vándorlások hatására bekövetkező változások szociális tartalmának méréséhez és megértéséhez alkalmas eszköz a TRI használata.

A településcsoportok elemzése

Valamennyi településcsoportnál először áttekintettük a népesség és az életviszonyok fő jellemzőit, így a természetes népmozgalmat, a foglalkoztatási viszonyokat, az szja adatok alapján a jövedelmi helyzetet, szociális segélyezésre szorultakat, a szolgáltatásokkal való ellátottságot, a lakásviszonyokat, az idegenforgalom alakulását (amiit a külvilággal fennálló kapcsolatok indikátoraként használtunk), a közbiztonságot. A migrációnak a társadalomszerkezetre gyakorolt hatását azon keresztül igyekeztünk megragadni, hogy a többi településcsoportból az 1990-es években milyen arányban és milyen státuszú betelepülők érkeztek (ahol a státuszt a TRI értékével mértük).

A településcsoportokra vonatkozó főbb megállapításainkat az alábbiakban foglaljuk össze.

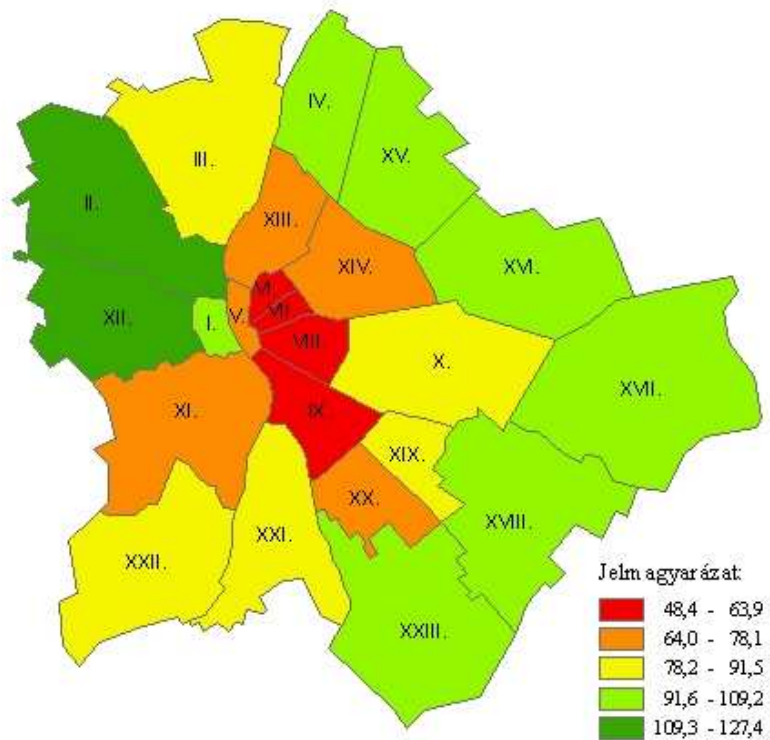
Budapest

A Budapestre költözők településcsoportonkénti és rétegződési jellemzőiről azt mondhatjuk, hogy az ország urbánus és magasabb státuszú térségeiből érkezetteket a fővárosi átlagnál magasabb, a rurális, alacsony státuszú térségekből érkezetteket alacsony társadalmi státusz jellemzi. Működni látszik tehát a városszociológiából ismert szukcesszió, illetve a lakásszociológiában használt filtráció jelensége, vagyis a Budapestet elhagyó nagyon magas

státuszú csoportok helyébe annál alacsonyabb státuszúak telepedtek be, akik ugyanakkor a kibocsátó településtípusok átlagánál magasabb státuszt képviselnek. Mindez összességében azt eredményezte, hogy nőtt a magas státuszú csoportok koncentrációja a Budapest és szuburbán övezete által alkotott összefüggő területen, miközben a többi településcsoport veszített a magas státuszú népességéből.

3. térkép

Budapest kerületei lakóik státuszjellemzője szerint²

Kimutatható volt adatainkból a magas státuszú csoportoknak az ország egész területéről Budapesten – és a szuburbijában – végbemenő koncentrálódása. Az 1990-es években a vidéki településcsoportokból fővárosi állandó lakcímen letelepedőknek éppen a harmada tartozott a két legfelső társadalmi rétegbe. Háromtizedük a megyei jogú városokat, 16%-uk a budapesti szuburbiát, 12%-uk a középvárosokat, közel 8%-uk a kisvárosokat hagyta el, vagyis összesen kétharmaduk az egyértelműen legvárosiasodottabb településcsoportokból érkezett. Az erőteljes népességcsökkenés és szuburbanizálódás ellenére a főváros továbbra is markáns „elit elszívó” hatást gyakorolt az ország többi részére.

² A töréspontokat a 4.1., 4.2. és 4.3. térképeknél is a Jenks-féle algoritmus alapján határoztuk meg.

A budapesti szuburbia

A budapesti szuburbia a magyarországi viszonyok között összességében a legjobb életfeltételeket nyújtotta. Budapestről kiemelkedően magas státuszú csoportok választották lakóhelyül, és jelentős vonzást gyakorolt a megyei jogú városokból a főváros közelébe költöző, ugyancsak magas státuszú csoportokra, így vált az 1990-es évek során rétegződési jellemzőiben az ország első helyen álló területévé. Budapest szuburbanizálódásának megkülönböztető ismérve abban mutatkozik meg, hogy fő hajtóerejét az elit és a felső középosztály adta. A főváros és szuburbán övezete földrajzilag többé-kevésbé összefüggő, társadalmi viszonyaiban is kevés eltérést mutató térséget alkot, amely a többi településcsoportból kiemelkedve sokkal nagyobb távolságban helyezkedik el tőlük, mint azok egymástól.

A megyei jogú városok

Az 1990-es években a megyei jogú városok nem álltak migrációs nyomás alatt, más településcsoportokból valamivel több mint 141 ezer fő költözött be, akik a népességnek csupán 7%-át tették ki. A településcsoport státuszmutatójának átlaga 53,8, a legmagasabb Szombathely, Székesfehérvár és Sopron (amelyek a budapesti átlagot is meghaladták), a legalacsonyabb Miskolc, Nyíregyháza és Debrecen értéke. A TRI nagysága alapján az első nyolc helyen álló város mind a közép- és a nyugat-dunántúli régióban fekszik. Budapesttel és szuburbijával szemben a megyei jogú városok az elitbe és a felső középbe tartozók rétegeiből a vándorlások következtében több mint 10 ezer főt veszítettek, a migrációs egyenleg ilyen tetemes mínuszt mutat. Ez ismét alátámasztja a magas státuszúak koncentrálódásáról korábban kifejtetteket. A veszteség természetesen egyenlőtlenül oszlik el a megyei jogú városok között.

A vidéki szuburbia

A vidéki szuburbanizáció jellegzetességeiben, társadalmi tartalmában egyértelműen elkülönül a főváros környékétől. Először is szembetűnően alacsonyabb a benne résztvevők társadalmi státusza, ami abból következik, hogy a vidéki nagyvárosok, amelyek tipikusan ennek a népességnek a forrását adják, markánsan elmarad státuszjellemzőiben a fővárositól, így szuburbán települései is inkább középosztályi jellegűek. Másrészt a vidéki szuburbán települések általában mono-funkcionálisak maradtak, csak lakóhelyként szolgálják a betelepülőket, sem szolgáltatásaik színvonalában, sem helyi foglalkoztatás- és gazdaságszerkezetükben nem mutatják a további városiasodás jegyeit. A vidéki szuburbanizáció megindulásához az első lökést a nagyvárosok önkormányzati tulajdonú

lakásállományának piaci ár alatti tömeges és gyors privatizációja adta (DÖVÉNYI – KOVÁCS, 1999. p. 40.), amiknek a piaci áron történt továbbadása a családok számára megteremtette az anyagi fedezetet a vidéki lakásépítéshez.

A középvárosok

Urbanizációs szempontból a középvárosokban az 1990-es években is tovább folytatódott a korábbi időszak megrekedtsége, fennmaradt egyfajta periférikus állapot. A két felső társadalmi réteg tagjai között érzékelhető az elszivárgás, új lakók leginkább a falvakból érkeztek, de mivel ez sem volt igazán tömeges, integrálódásuk, beépülésük a helyi társadalomba legalább nem okozott problémát. Néhány kirívó példától eltekintve a társadalomszerkezetük tulajdonképpen jó. A középvárosok számára csendben eltelt 1990-es évek legalább lehetőséget kínáltak arra, hogy városiasodottságuk valamelyes elmélyüljön. Önmaguktól nem lesznek képesek a kialakult helyzeten módosítani, változásokat generálni, csak egy általánosan dinamizálódó magyar társadalom ragadhatja magával őket.

A kisvárosok

Ennél a településcsoportnál kiemelendő a betelepülők státusz szerinti viszonylagos homogenitása, TRI értékük a településcsoport átlaga körül szóródik relatíve szűk tartományban. Azt mondhatjuk, hogy a kisvárosok a szociális karakterükhöz jól illeszkedő új lakóknak adtak otthont. Ez összefügg a helyi társadalom méretével, átlátható voltával, ahol az emberek nagy része személyesen ismeri egymást. Aki itt telepedik le, annak nem csak lakóhelyet kell találni, hanem a lokális társadalmi hálóba is be kell illeszkedni a rokoni, szomszédsági, munkahelyi kapcsolatokon keresztül. Mivel a befogadó nem egy település, hanem a sok szálon összefonódó helyi társadalom, ami nem preferálja az anonimitást és a kívülállást és erős szűrőt jelent, a befogadás és a beilleszkedés is a társadalmi hasonlóságot részesíti előnyben. Ez mutatkozik meg a kisvárosok és az oda költözők státuszának illeszkedésében.

A kisvárosok urbanizációs szerepköre, jelentősége egyáltalán nem lebecsülhető, azok voltaképpen a városiasodás manufaktúrái. A környezetük falvaiból nyert népességet helyi társadalmuk erős, személyességen alapuló szociális hálózatába fogadva életvitelükben, szokásaikban, értékválasztásukban városiassá alakítják. Ez még akkor is működhet, ha a kisvárosok egy részében – főként a Dunától keletre – az elmúlt 20 évben megállt az idő, és a szétomlott helyi gazdaságért, a foglalkoztatási gondokért és létbizonytalanságért cserébe legfeljebb valamelyik multi áruházát kapták cserébe.

Üdülővárosok

A csoport önálló szerepeltetését azért tartottuk indokoltnak, mert tagjai – amelyek lakóik száma alapján amúgy a kisvárosok közé tartoztak volna – olyan, az idegenforgalomhoz kapcsolódó, társadalomszerkezetükben és vándorlási jellemzőikben is megmutatkozó sajátosságokkal bírtak, amiket kár lett volna hagyni elveszni a kisvárosok átlagában. Jellemzően mono-funkcionálisak, az életük és a helyi gazdaságuk is az idegenforgalom körül szerveződik. A jövedelmi viszonyok és ezzel összefüggésben lakóik státusza jóval magasabb a kisvárosokénál, ehhez a beköltözések is nagyban hozzájárultak. A bevándorlás méretében hasonlóságot mutatnak a szuburbán településekkel. Urbanizációs szempontból is sajátos a helyük. Feltételezhető, hogy sokan a gazdaságilag aktív életszakaszuk befejeztével a korábban is meglévő nyaralójukba költöznek állandó lakosként.

Városiasodó települések

Ezt a típust olyan települések alkotják, amelyek az 1980-as évek végétől nyertek városi jogállást. A városiasodó települések életviszonyai és a rendelkezésre álló szolgáltatások köre azt mutatja, hogy tetemes távolság választja el őket a kisvárosoktól. A városiasodó települések népességének alacsony státuszában nem mutatkozik érdemi különbség annak függvényében, hogy városi jogállásukat 1990 előtt, vagy azt követően nyerték el. Új lakóiknak felét a falvakból és a megyei jogú városokból fogadták, a többi városi jogállású településcsoporttól lényegesen elmaradó státuszmutatóval.

Rétegződési jellemzőikben nem csupán a többi városi településcsoporttól való egyértelmű különbség állapítható meg, hanem az is, hogy e tekintetben gyakorlatilag egybemosódnak a falvakkal, vagyis szociológiai értelemben sem igazolható városi karakterük. Az urbanizáció, és különösen a városiasodás folyamata nem érte el őket, kívül maradtak az urbanizációs változások fősodrán, periférikus helyzetük rögzült. Kivételt ez alól csak a városiasodó települések azon kis köre jelent, amelyek Budapest vonzáskörzetében, attól északra, vagy Vas és Győr-Moson-Sopron megyében fekszenek, vagy valamilyen jelentős, prosperáló vállalkozás székhelyei. A többiek nem csak kívül maradtak az urbanizációs változások fősodrán, hanem kifejezetten ellentétes irányú mozgásnak, a reruralizálódásnak a színterei.

Agglomerációs falvak

A településcsoport jellemzői között első helyen érdemel említést, hogy népességének státuszindexe (60,8) Budapestet és szuburbiáját követően a harmadik legmagasabb, e tekintetben megelőzi a megyei jogú városokat és a vidéki szuburbiát is.

Az agglomerációs falvakba irányuló vándorlásokban kétségtelenül felfedezhetünk szuburbanizációs jegyeket, a társadalmi és a településföldrajzi feltételek mellett azonban a helyi viszonyok is közrejátszottak abban, hogy hol alakult ki olyan településkör, aminek egyértelműen szuburbán karaktert tulajdoníthatunk. Hipotézisként felmerülhet, hogy az agglomerációs falvak esetleg potenciális tartalékot jelenthetnek a vidéki szuburbanizáció számára. Magyarországon igazából az 1990-es éveket nevezhetjük a szuburbanizáció évtizedének. Az új évtized első éveiben a szuburbanizáció hajtóerői – főként vidéken – kifulladásra fordultak. 2008-ra a vidéki szuburbia migrációs nyeresége fokozatos csökkenés után megfordult, az éves vándorlásstatisztikai adatok szerint előbb a megyei jogú városok migrációs egyenlege fordult pozitívba, majd a következő évben a fővárosé is, ami egyértelműen a reurbanizáció kezdetét mutatja, így kevésbé valószínűsíthető, hogy újabb települések lépnének be a szuburbán körbe.

Üdülőfalvak

Az üdülőfalvak lakónépességének 51-es státuszindexe majdnem egybeesett a magyar átlaggal és meghaladta az aprófalvakét, a falvakét, a városiasodó településeket és a kisvárosokét is. A településcsoport egésze foglalkoztatási, jövedelmi jellemzőiben, az elérhető szolgáltatások választékában kiemelkedik a falvak sorából, és ugyanezt mondhatjuk népességük és a bevándorlók rétegződési tulajdonságairól is. Az üdülővárosok mellett az üdülőfalvak is jól kimutathatóan célpontjai a Budapestről kiáramló nyugdíjas, jól szituált embereknek. A többi településcsoportból beköltözőket a korcsoportos és a gazdasági aktivitási adatokból kikövetkeztethetően inkább az élénk idegenforgalmú üdülőfalvak üzleti, vállalkozási lehetőségei vonzzák.

Urbanizációs szerepkörükben legalább háromféle funkciót azonosíthatunk. Egyrészt a magas státuszú területeken a bevándorlások szuburbanizációs jegyeket is mutatnak. Másrészt főként a fővárosból kiköltöző inaktív népességre gyakorolnak vonzó hatást, de még aprólékosabb elemzéssel ezt minden bizonnyal ki lehetne mutatni a vidéki nagyvárosokkal és középvárosokkal kapcsolatban is. Harmadrészt az alacsony státuszú területeken azonosítható célpontjai a magas státuszú helyekről kiszoruló szegény rétegeknek.

Falvak

A falvak lakóinak életkörülményei, sőt, életesélyei, az ellátás színvonala tetemesen elmarad a többi településcsoport többségétől. Ez a magyar urbanizáció igazi bizonyítványa, hiszen az urbanizációval, mint a társadalmat nagyban átható folyamattal, eseménysorral

kapcsolatban minden különösebb merészség nélkül megfogalmazható az imperatívusz, hogy csökkentse a falu és a város közötti különbségeket.

A településcsoport lakónépességének státuszindexe 40,6-et tett ki, ami 2,4 ponttal meghaladta a városiasodó településeket. Az 1989 után a falvakba bevándorlóknak átlagban 11%-a abba a faluba költözött vissza, ahol a születéskori lakóhelye volt. Kimutatható, hogy a Budapestről kiszorult, alacsony státuszú, a falvakba visszatérő népesség fő célterületei a fővárostól távol eső megyék voltak. Az urbanizáció pozitív hatásaiból csak a kedvező települési környezetben fekvők részesedhettek, leginkább a Balaton vonalától északra eső megyékben, a főváros közelében, illetve bizonyos mértékben Hevesben. Mivel a falvak túlnyomó többségét nem tekinthetjük urbanizált területnek, az a több mint 300 ezer fő, aki az 1990-es években a falvakban telepedett le, az urbanizáció képzeletbeli főáramával ellentétes irányba mozgott, reruralizálódott.

Aprófalvak

Az aprófalvakban élők státuszmutatója a településcsoportok között a legalacsonyabb, mindössze 33,8. A beköltöző közel 42 ezer főnek a fele a rurális térségeken belül vándorolt, a másik fele urbánus térséget elhagyva reruralizálódott. Az aprófalvakba bevándorlók között is markánsan megjelent a szülőfaluba való visszatérés motívuma. Ennek a településcsoportnak a társadalomszerkezete egészében a legproblémásabb, aminek okait egyrészt népességük demográfiai jellemzőiben találhatjuk meg, mindenekelőtt az előregedett korstruktúrában. Ehhez járul még a rétegződési indexben is kifejezésre jutó, de külön említésre is érdemes alacsony iskolai végzettség, valamint a katasztrofálisan alacsony foglalkoztatási viszonyok.

Urbanizációs szempontból az egyik fő megállapításunk az, hogy az aprófalvakat – amint az a helyben rendelkezésre álló szolgáltatásokból és a rétegződési jellemzőkből is kiderült – 1990 előtt és azt követően is elkerülte az urbanizáció, megmaradtak minden vonatkozásban rurális térségnek. Az egész magyarországi urbanizáció töredékességének egyik bizonyítéka, hogy a településhálózatnak ez a része jószerivel érintetlen maradt tőle. Az urbanizáció erejéről az is rossz bizonyítványt állít ki, hogy az aprófalvakba vándorlóknak közel a fele városiasodottnak tekinthető településcsoportból érkezett, ahol vagy a munkaerőpiacról szorult ki, vagy nyugdíjassá válva hagyta el a várost. Ez utóbbi kör azt mutatja, hogy a városok azok egy részét sem asszimilálták, akik korábban a munkalehetőségek miatt oda költöztek, és a városi életmód, életforma kötőereje csak addig tartott, amíg aktív keresők voltak. Funkcionális nézőpontból sem szívderítő az aprófalvaknak

a településhálózaton belül jutott szerep. Néhány dunántúli megye kivételével az alacsony státuszú, szegény, elesett társadalmi csoportok lakó- és gyűjtőhelyei.

2. táblázat

A vándorlások településcsoportonkénti főbb jellemzői³

Településtípusok	A népesség	Az 1989 után		A vándorlási egyenleg, fő	A népesség TRI értéke	A bevándorlók TRI értéke	Az elvándorlók TRI értéke
		bevándorlók száma, fő	elvándorlók száma, fő				
Budapest	1777921	97705	185810	-88105	75,1	72,4	84,7
Budapest szuburbiája	631725	134566	51380	83186	77,0	105,3	72,8
Megyei jogú városok	2033919	131760	186641	-54881	53,8	62,3	65,9
Vidéki szuburbia	122695	36658	21821	14837	57,5	69,7	59,5
Középvárosok	935748	77258	86888	-9630	54,2	62,3	62,7
Kisvárosok	891756	70931	76485	-5554	46,5	47,7	53,9
Üdülővárosok	74492	9934	10210	-276	57,6	69,4	65,2
Városiasodó települések	663449	61535	69715	-8180	38,2	41,5	45,7
Agglomerációs falvak	317644	57752	55514	2238	60,8	96,6	56,9
Üdülőfalvak	270152	40496	37374	3122	51,0	67,7	56,1
Falvak	2227261	219702	152710	66992	40,6	51,0	49,2
Aprófalvak	251553	34218	37967	-3749	33,8	46,3	39,9
Magyarország	10198315	972515	972515	0	50,4		59,6

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások

Az 1990-es években a településcsoportok között lezajlott vándorlások legfőbb jellemzőit a 2. táblázat foglalja össze.

A térségi determináció

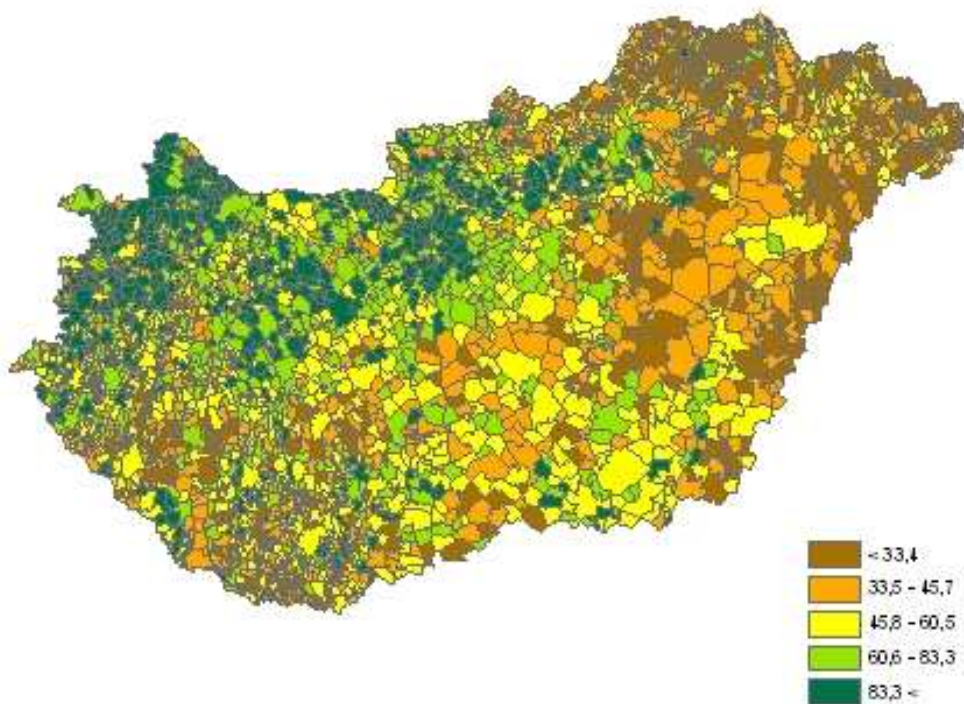
Dolgozatunkban elemzési egységként tematikánkhoz, az urbanizáció vizsgálatához illeszkedően az urbánus – rurális tengely mentén kialakított településcsoportokat használtuk. A vidéki településcsoportok részletes elemzésekor a budapesti szuburbia kivételével minden esetben megállapítottuk, hogy a településcsoportokon belül is markáns különbségek mutatkoznak úgy a TRI-vel mért társadalmi státusz, mint a migráció estében aszerint, hogy az ország mely térségében helyezkednek el. A hazai területi kutatásokban jól ismert a regionális beágyazottságnak, vagy regionális determinációnak nevezett jelenség kötőereje. A vizsgálatok többsége a gazdasági teljesítményekből, a GDP-hez való hozzájárulásból, az egy főre jutó GDP mértékéből és annak változásából, az ipari termelés adataiból, a beruházások értékéből, a külföldi tőke jelenlétéből jutott ilyen következtetésekre. (Lásd például KSH 2010.) A különböző elemzések a régióktól a megyéken át a kistérségekig tárták fel a területi különbségeket, amelyeknek a mintázata alapvetően egybevág azokkal az eredményekkel, amelyekre a fentiekben mi is jutottunk. (Pl. FALUVÉGI, 2000., CSATÁRI 2010.)

³ A táblázatban csak a településcsoportok között vándorlók adatait vettük figyelembe, a külföldről, az egyéb és ismeretlen helyről beköltözőkével nem számoltunk. Ennek köszönhetően Magyarország vándorlási egyenlege 0.

A térségi determináció bemutatásához a teljes magyar településállományt ötödökbe soroltuk lakónépességük TRI értékei alapján, ez látható a következő térképen.

3. térkép

A települések TRI érték szerinti ötödei

Az ötödök alapján nagytájként elkülönül a Dunántúlnak a Balaton vonalától északra elterülő része, azon belül is kiemelkedik Győr-Moson-Sopron és Vas megye északi része, Veszprém és Fejér megyék Veszprém és Székesfehérvár körül csoportosuló része, a budapesti agglomeráció, illetve ahhoz csatlakozva egyik nyúlványként Komárom-Esztergom északi része, illetve egy másik nyúlványként az M5-ös autópálya mentén egy sáv. Borsod, Szabolcs és a Tiszántúl belső területeit, valamint a Romániával határos sávot masszívan alacsony státuszú települések uralják. A Dél-Dunántúlon Baranyában és Tolna déli részén valamennyi ötöd reprezentált, Somogyot a Balaton-parti települések kivételével Tolna északi és Fejér déli részéhez hasonlóan a közepes vagy annál alacsonyabb státuszú települések jellemzik.

Következtetésünk az, hogy a térségi determináció kétséget kizáróan létezik, azonban nem regionális, nem is megyei szinten, hanem annál kisebb körzetekben ragadható meg. A területi különbségeket az elemzések többsége gazdasági mutatók segítségével mutatja be. Társadalmi jelzőszámként leggyakrabban az iskolázottsági szintet, illetve a foglalkoztatottsági

jellemzőket alkalmazzák. A kérdés az, hogy a területi különbségek fenntartásában a gazdasági teljesítőképesség differenciáltságának, vagy a társadalomszerkezeti jellemzőknek tulajdoníthatunk primátust? Egyrészt ezek nyilván szorosan összefüggenek. Részletesen és hosszadalmasan bemutattuk, miként áramlanak a magas státuszú rétegek a státuszuknak megfelelő, és egyúttal gazdaságilag fejlettebb térségek felé. Azt is látni kell azonban, hogy a térszerkezeti kötöttségek évtizedeken és rendszereken átívelően hatnak, sokkal inkább a stabilitással, mint a változékonysággal írhatók le. Meggyőződésünk szerint a kialakult helyzeten az eddig alkalmazott területfejlesztési eszközökkel és gondolkodásmóddal nem lehet változtatni, olyan szemléletbeli megújulásra van szükség, ami a társadalomszerkezeti különbségek csökkentését tartja céljának. Csak a drámai térbeli társadalomszerkezeti szakadékok „feltöltése” vezethet területi kiegyenlítődéshez. Tudni kell azonban azt is, hogy a globalizáció erői ehhez a legkisebb mértékben sem kedveznek.

Az urbanizációs ciklusok azonosíthatósága az 1990-es évek Magyarországon

Szuburbanizáció

Okkal nevezhetjük az 1990-es éveket a magyarországi szuburbanizáció évtizedének, amit a vándorlási adatok is jól alátámasztanak. Az összes településtípus közötti lakóhely változtatatók mátrixában a legnagyobb arányt, 10,7%-ot a fővárosból annak szuburbán övezetébe költözők alkották, és az összes vándorlás 13,8%-a irányult ebbe a településcsoportba. Ha hozzávesszük a vidéki szuburbiában lecsapódott további 3,8%-nyi vándorlást, akkor a településcsoportok közötti migrációnak a hatodát tekinthetjük explicit módon szuburbanizációs jellegűnek, még akkor is, ha a két településcsoportba beköltözők közül nyilvánvalóan nem mindenki ilyen motivációtól vezetve érkezett. Jól megkülönböztethetően elvált azonban egymástól a főváros környéki és a vidéki szuburbanizáció szociális karaktere. Az éves vándorlásstatisztikai adatok azt mutatják, hogy az új évezred első évtizedének végére a gyors felfutás után ez az időszak véget ért. 2006-tól a megyei jogú városok, 2007-től pedig Budapest vándorlási egyenlege is az egyre csökkenő veszteség után pozitívba fordult.

Dezurbanizáció

Az urbanizációs ciklusok közül a dezurbanizáció Magyarországon igazából nem azonosítható, a reurbanizáció úgy kezd teret nyerni, hogy ez a fázis kimaradt. Ezzel ismét muniációt nyernek azok az érvek, amelyek tagadják az urbanizációnak, illetve az urbanizációs

ciklusoknak az univerzális jellegét, amelyeken minden társadalomnak előbb vagy utóbb hasonló módon kell átesni.

Reurbanizáció

A budapesti kerületek vándorlási jellemzőinek elemzésekor rámutattunk arra, hogy főként a magas státuszúak között megjelentek a szuburbiából a hasonló rétegződési jellemzőjű bevándorlók. A jelenség súlyát érzékelteti, hogy a Budapestre bevándorlók között ez a csoport bizonyult a legszámosabbnak több mint 24 ezer fővel, akik ráadásul az összes településcsoportok között vándorlónak is 2,5%-át tették ki. A más településcsoportból a fővárost választók között státuszuk a legmagasabb volt, így minden vonatkozásban megfeleltek a reurbanizáció kritériumainak. Ha a budapesti reurbanizációhoz hozzáadjuk a vidéki szuburbiából a megyei jogú városokba vándorló több mint 6 ezer főt, akiknek a státuszindexe felülmúlta a vidéki szuburbiában lakókét és a megyei jogú városokét is, a reurbanizáció jelenségét mutató csoport mérete 30 ezer fő feletti, ami feltétlenül elegendő ennek az urbanizációs ciklusnak az azonosításához. A vizsgált időszakot követő vándorlásstatisztikai adatokból a reurbanizáció erősödésére következtethetünk, noha a rétegződési jellemzőkről nincsenek információk.

A magas státuszúak térbeli koncentrálódása

A vándorlási egyenleg keveset árul el arról, hogy milyen társadalmi rétegek gyarapodtak, és melyek fogytak a migráció hatására. Mint láttuk, a városhálózat fő oszlopai, a főváros, a megyei jogú városok, a középvárosok és a kisvárosok hiába zárták vándorlási veszteséggel a vizsgált időszakot, a hierarchiában egyértelműen alattuk levőkkel szemben az elit és a felső közép vonatkozásában érvényesítették erejüket. A középvárosok pl. lefizették az „elit adót” a fővárosnak és a megyei jogú városoknak (plusz a szuburbiának, az agglomerációs- és üdülőövezeteknek), majd ezt igyekeztek beszélni a kisvárosoktól, a városiasodó településektől és a falvaktól. Példánk és a vázolt mechanizmus is jelzi, hogy a vándorlások a térbeli társadalomszerkezet alakulására sokkal nagyobb hatást gyakorolhatnak, mint ami pusztán a vándorlási egyenlegekből következne. A tanulság az, hogy az 1990-es években a megváltozott és átalakuló viszonyok között is – elsősorban a fővárosban és szuburbán övezetében – folytatódott a legmagasabb presztízsű társadalmi csoportok koncentrálódása, ami más megközelítésben azzal járt, hogy ezek a csoportok a centrum felé mutató több lépcsős mobilitási pályán mozogtak felfelé a települési hierarchiában. Végző soron ez a folyamat azt eredményezve, hogy a városiasodó településekben, a falvakban és az

aprófalvakban kumulálódott a hiány, ezek társadalomszerkezetének a roncsolódása gyorsult fel.

Reruralizáció

A településcsoportok közötti vándorlásoknak 23%-a a falvakba, 6%-a a városiasodó települések, 3%-a az aprófalvak felé irányult. Ez összesen 315 ezer főt tett ki, ami megfelelt a vándorlók harmadának. Vagyis az 1990-es évek vándorlásainak mindössze kétharmada zajlott az urbánus karakterű településcsoportokon belül, illetve mutatott a rurálisból az urbánus terek felé, a harmada ezzel ellentétes pályán mozgott. Jelentős hányadát tették ki a falvakba költözőknek a szülőhelyükre visszatérők. Minderre rájátszott még az is, hogy a globalizáció szigorú szabályai koncentrálták mindazokat az emberi és anyagi forrásokat, amikre igényt tartottak, taszítva egyúttal azokat, akiknek nem jutott szerep ebben a világban. Megfogalmazhatjuk, hogy a reruralizálódás az esetek többségében kényszermigráció, a kisebbik rossz választása, ami a maga módján voltaképpen racionális, hiszen szerény források mellett a falusi lét olcsóbb és kiszámíthatóbb.

Az urbanizáció mintázata

Dolgozatunknak a hazai urbanizáció mibenlétére vonatkozó, az empirikus adatok elemzéséből tulajdonképpen egyenesen következő fő megállapítása az, hogy nem volt egy az egész társadalmat átfogó, valamely urbanizációs ciklus keretébe illeszthető urbanizáció, hanem a különböző társadalmi csoportok különböző urbanizációs mintázat szerint viselkedtek.

Magas és átlag fölötti státuszú csoportok

- A kiemelkedő státuszú fővárosi csoportok kiáramlása a környező településekre képviselte és jelenítette meg a szuburbanizáció egyik fajtáját.
- A vidéki nagyvárosok középosztályának vándorlása a szuburbán övezetbe a szuburbanizáció másik fajtája.
- Vidéken az előbbieknél magasabb státuszú csoportok költöztek az agglomerációs falvakba.
- Az üdülővárosokba és az üdülőfalvakba beáramló átlagosnál magasabb státuszú csoportok vándorlásának és az érintett települések urbanizációs karakterében bekövetkezett változásoknak tulajdoníthatunk enyhe dezurbanizációs jelleget, de a folyamat mérete és súlya nem közelítette meg azt a szintet, hogy megalapozottan identifikálhassuk ezt az urbanizációs ciklust.

- Az erőteljes szuburbanizációval párhuzamosan kezdetét vette a reurbanizáció, a szuburbán területekről a magas státuszú csoportok visszaköltözése a központi városokba.
- A fővárosból és a megyei jogú városokból a falvakba és aprófalvakba költöző, magas státuszú „kivonulók”. A jelenség nem tömeges, inkább csak érdekességként és a teljesség kedvéért említjük.
- A magas státuszúak, konkrétan az elitbe és a felső középosztályba tartozók koncentrációs folyamata.

Alacsony státuszú csoportok

- A településhálózat városiasodott részéből kiszoruló, a városiasodó településekbe, a falvakba és aprófalvakba visszahúzódó emberek, akik a reruralizációt markáns folyamattá teszik. A fő problémát az okozza, hogy hozzájárulnak a nagyobb térségekké összeálló deprivált települések alacsony státuszú népességének stabilizációjához, ami kizárja a magasabb státuszúak betelepülésének lehetőségét.
- A rurális területekről, valamint a kisebb városokból a fővárosba és a vidéki nagyvárosokba költöző szegények. Számuk nagyságrendileg elmarad az előző csoporttól, megjelenésük azonban duzzasztja a városi szegénységet.
- A városiasodó települések, a falvak és aprófalvak között vándorló szegények. Ők alkotják a vándorlók legalacsonyabb státuszú tömbjét, valószínűleg sem motivációjuk, sem lehetőségük nincs arra, hogy ebből a körből kitörjenek.

Átlag körüli státuszú csoportok

- Vándorlásaikhoz határozott, egyértelmű urbanizációs mintázat nem kapcsolható, kivándorlóként és bevándorlóként is megtalálhatók minden településcsoportban. A születési helyre, tipikusan a szülőfaluba visszatérés leginkább hozzájuk köthető, bár a motívum fellelhető az alacsony státuszú reruralizálódóknál is.

Eredményeink tehát úgy összegezhetők, hogy a különböző társadalmi (státusz-) csoportok eltérő urbanizációs mintázat szerint viselkednek és vándorolnak a településhálózaton belül, a településcsoportok között. Ennek okát és magyarázatát abban látjuk, hogy az 1990-es években is folytatódott az urbanizáció folyamatának erőtlensége, nem sikerült jelentős méretű új, rurális teret áthatni és bekapcsolni a városiasodásba, sőt, megnőtt az urbanizált és a rurális terek közötti különbség, fokozódott az egyenlőtlenségük. Magas urbanizáltsági szintű, összefüggő terület alakult ki a fővárosban és szuburbiájában, elmélyült a Dunántúl északi részének városiassága, másutt enklávé szerűen emelkedtek ki ilyen területek, miközben a rurális térségek által kínált életminőség a korábbiakhoz képest is inkább

visszaesett. A térbeli társadalomszerkezet változásait az gerjeszti, hogy a stabilizálódott státuszú területek a hasonló státuszú lakókat vonzzák (vagy marasztalják), a nagyobb szociális távolságban elhelyezkedőket taszítják.

Berg (BERG, 1987) az urbanizációs ciklusok elméletét kifejtő művének a címe úgy hangzott, hogy „Urban Systems in a Dynamic Society”, vagyis városi rendszerek egy dinamikus társadalomban. A magyar társadalom mint egész a korábban elvesztett dinamikáját a rendszerváltozást követő évtizedben sem nyerte vissza. Azok a területei, amik társadalmi és gazdasági értelemben is dinamikát mutattak, tulajdonképpen jól elhelyezhetők az urbanizációs ciklusok közül a népesség térbeli dekoncentrálódásának domináns, illetve reurbanizálódás lassan teret nyerő fázisában, miközben erős vonzást gyakorolnak a másutt élő magas státuszúakra. A stagnáló vagy éppen erodálódó térségekben dinamika híján nincs jelleget adó urbanizációs tendencia sem, az alacsony státuszú csoportok irányt veszve, bolyongva keresik a helyüket a szociális és a geográfiai térben.

A térbeli társadalomszerkezet mintázata

A térbeli társadalomszerkezet alakulására vonatkozó záró következtetésekhez az ország településeit 3 kategóriába vontuk össze urbanizáltsági szintjük alapján: Budapestet és szuburbiját, a vidéki urbanizált területeket és a rurális területeket különböztettük meg.

3. táblázat

A három fő térség között az 1990-es években vándorlók státuszindexe

Terület		Hova		
		Bp és szuburbijája	vidéki urbanizált terület	rurális terület
Honnan	Bp és szuburbijája	99,7	73,6	56,3
	vidéki urbanizált terület	80,3	69,6	54,4
	rurális terület	53,7	52,5	39,4

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítás

Szociális értelemben közel sem azonos eséllyel lehet egyik térségből a másikba vándorolni. A legmagasabb státuszúak Budapesten és vonzáskörzetén belül költözködtek, a kilépőknek a célterület urbanizáltsági szintjének megfelelően csökkent a státusza. A vidéki urbanizált térségből a legmagasabb rétegződési mutatójú csoportot a főváros és környéke vonzotta, a rurális területekre valamivel alacsonyabb státuszúakat bocsátott ki, mint Budapest és szuburbijája. A rurális térségnek az urbanizálttal folytatott népességcseréjében nem csak hasonló számú és arányú, de státuszukban is hasonló csoportok vettek részt, bár a ruralizálódóké valamivel felülmúlta az urbanizált térségbe belépőket. A leginkább figyelemkeltő a rurális téren belül költözködő 190 ezer ember nagyon alacsony, mindössze

39,4-es TRI-je. Azt látjuk tehát, hogy a városias és a falusias tereket nem csupán urbanizációs, hanem szociális szakadék is elválasztja egymástól.

A töredezett, alacsony hatásfokú, az ország területének csak negyedére kiterjedő urbanizáció konzervált egy avult, erős diszkriminatív elemekkel terhelt térbeli társadalomszerkezetet. Az eddig alkalmazott területfejlesztési, a területi különbségek csökkentését célzó technikák és politikák megbuktak, mert konzerválták a kialakult állapotokat, 2001 óta ráadásul a helyzet meggyőződésünk szerint tovább romlott. A területi különbségek csökkentésére csak olyan politikának van esélye, amelyik alapvető prioritásként fogalmazza meg az érintett térségek, települések roncsolt, erodálódott társadalomszerkezetének rehabilitálását. Ennek pedig előfeltétele a társadalom és a gazdaság dinamizálása, a városiasodás felpörgetése, amibe viszont elengedhetetlenül be kell vonni a rurális térségekben szunnyadó emberi és más erőforrásokat.

Publikációk:

A disszertáció témájához kapcsolódó publikációk:

1. NÉMETH ZS (1992) *Települések változó funkcióban*. Statisztikai Szemle 1992/3. pp. 223-241.
2. NÉMETH ZS. (1991) *Néhány gondolat az aprófalvak helyzetének változásáról*. In.: Kovács Teréz (szerk): Válság és kiút. Falukonferencia. MTA RKK, Pécs. pp. 172-178.
3. NÉMETH ZS. (1995) *Pécs népességének főbb demográfiai és társadalmi jellemzői a második világháború befejezésétől 1990-ig*. In.: Vonyó József (szerk): Tanulmányok Pécs történetéből I. Pécs Története Alapítvány, Magyar Történelmi Társulat Déldunántúli Csoportja, Pécs. pp. 117-160.
4. NÉMETH ZS. (1996) *Hungary's affair with urbanisation. A study on old and new urban development trends*. M.A. disszertáció. Erasmus University Rotterdam, Rotterdam.
5. NÉMETH ZS. (2006): *Statisztikai eszközök a terület- és településfejlesztési kutatásban*. In.: Pap Norbert-Tóth József (szerk.): Terület- és településfejlesztés II. - Kutatások a terület- és településfejlesztésben, Pécsi Direkt Kft. pp. 63-92.
6. NÉMETH ZS (2007) *Statistical tools in the service of social urban rehabilitation: potentials and practical examples*. In.: Bukowski, A. – Füzér, K. – Jablonska, B. – Smagacz-Poziemska, M (eds.): Urban rehabilitation in segregated districts of Central and Eastern European cities. Krakow, pp. 25-41.
7. NÉMETH ZS (2008) *A megyék társadalomszerkezete és a vándorlások*. Demográfia, LI évf. 2-3

A disszertáció témájához kapcsolódó konferencia előadások:

1. NÉMETH ZS. (2006) *Az urbanizáció és a térbeli társadalomszerkezet változásának statisztikai vizsgálati lehetőségei*. A Magyar Regionális Tudományi Társaság IV. Vándorülése és a Magyar Statisztikai Társaság Területi Statisztikai Szakosztályának Konferenciája. Szeged, 2006. október 26-27.
2. NÉMETH ZS. (2006) *Az urbanizáció és a térbeli társadalomszerkezet változásának statisztikai vizsgálati lehetőségei*. A Magyar Regionális Tudományi Társaság IV. vándorgyűlése, a Magyar Statisztikai Társaság Területi Statisztikai Szakosztályának konferenciája, Szeged, 2006. október 26-27.
3. NÉMETH ZS. (2007) *A térbeli társadalomszerkezet változása Magyarországon. Migráció és urbanizáció*. Az Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság konferenciája, Budapest, 2007. okt. 19.
4. NÉMETH ZS. (2010) *A térbeli társadalomszerkezet változása a migráció hatására*. A Magyar Statisztikai Társaság Területi Statisztikai Szakosztályának konferenciája, Budapest, 2010. december 9.

